

**КЫРГЫЗДЫН ЭЛДИК ТАРБИЯСЫНДАГЫ ПЕДАГОГИКАЛЫК
САЛТТАР АРКЫЛУУ СТУДЕНТТЕРДИ МАДАНИЙ-ЭТИКАЛЫК
КОМПЕТЕНТТӨЛӨКТӨРГӨ ҮЙРӨТҮҮ ИДЕЯЛАРЫ**

**ИДЕИ ОБУЧЕНИЯ КУЛЬТУРНО-ЭТИЧЕСКИМ КОМПЕТЕНТНОСТЯМ
СТУДЕНТОВ ПОСРЕДСТВОМ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ В
НАРОДНОМ ВОСПИТАНИИ КЫРГЫЗОВ**

Түйүндүү түшүнүктөр: элдик оозеки адабият, элдик накыл кептер, элдик таалим-тарбия, элдик педагогикалык маданият, инсандын өнүгүүсү, социалдык-экономикалык жаңы шарт, жомок, Жогорку окуу жайлары, атуулдук тарбия, атуулдук жоопкерчилик, окуу-тарбия иштери.

Ключевые слова: устная народная литература, народные изречения, народное воспитание, народная педагогическая культура, развитие личности, новые социально-экономические условия, сказка, вузы, гражданское воспитание, гражданская ответственность, учебно-воспитательная работа.

Элибиздин педагогикалык салттарын жана мурастарын кайра элге берүүдө, аны элдин энчисине айландырууда залкар акын-жазуучуларыбыз, нагыз элдик тарбиячылар деп аталууга толук акысы бар улуу инсандарыбыз Т. Сатылганов, Б. Алыкулов, Жеңижок, Калык, Т. Сыдыкбеков, Т. Касымбеков Ч. Айтматов ж.б.лардын терең мазмундуу чыгармалары, айткан ойлору зор кызмат кылууда. Ошондой эле мына ушул биз сөз кылып жаткан улуттук фольклорубуздун өзгүндөгү педагогикалык маданиятыбызды системага салууда жана андагы проблемаларды чечүүдө окумуштуулар Ж. Муқанбаевдин, С. Закировдун, Б. Керимжанованын, М. Түлөгабыловдун, С.Аттокуровдун, А. Акматалиевдин, А. Алимбековдун, С. Иптаровдун эмгектерин көңүлгө алабыз. Ошондой эле, коңшулаш-тектеш элдерибизде аталган маселе кандай багытта чечилип жаткандыгын эске алуу да эң зарыл нерсе.

Бүгүнкү кыргыз турмушу күн санап саясий-социалдык, экономикалык-нравалык жактан өзгөрүп, жаңыланууда. Ага ылайык Жогорку окуу жайларында студенттерге атуулдук тарбия-таалим берүүдө концептуалдуу жаңы идеялар, шарттар жаралууда, нравалык-адептик асылдыктарга жана баалуулуктарга болгон мамиле түп-тамырынан өзгөрүп баратат.

Бул айтылгандар төмөндөгү шарттар менен тыгыз байланышта экендиги талашсыз:

- өлкөбүздүн саясий-социалдык түзүлүшү жана ага жараша өнүгүү багыты жаңы жолго түшкөндүгү;

- өлкөбүз базар экономикасына биротоло бекемделип, менчиктин түрлөрү көбөйкөндүгү;

- адамдардын социалдык катмарлары жиктелип ажыроо менен, илимге, билимге болгон көз караш, турмуштук баалуулук мамилелер өзгөргөндүгү;

- өлкөнүн саясий турмушунда ойлордун плюрализи жана демократиялык көз караштар, элдин пикирдин, ар бир инсандын керт башынын эркиндиги орногондугу;

- таалим-тарбияга улуттук мүнөз, элдик салттар мыйзамдуу киргизилгендиги;

- мурдагы саясий тарбиялоо институттары жоюлуп, өзүн-өзү башкаруу институттары практикаланып жатышы;

- диндин алдыңкы адеп-ыймандык идеялары элди тарбиялоонун негизги мектептеринин бирине айлануусу керек деген көз караштар коомдук пикир катары күч алгандыгы...ж.б.

Ошентсе да, тарбия-таалим учурдагы тез-тез өзгөрүлүп туруучу мындай коомдук-экономикалык шартка жараша эмес, түбөлүктүү асыл-нарктарды багыт кылуу менен, улуттук өзгөчөлүү менталитетти туу тутуу зарыл деген идеялар келип чыкты. Мунун өзү элдин педагогикалык таалим-тарбия салттарын көңүлгө алат.

Дегинкиси, элдик педагогикалык идеялар салттуу педагогиканын тарбия жоболору менен да дал келет. Демек, салттуу педагогика таалим-тарбия идеяларын элдик педагогиканын концептуалдуу идеяларынын каймагынан калпып алынгандыгын айтсак, эч качан ашыкча болбостугун турмуш практикабыз күн сайын далилдеп келатат.

Элибиздин эзелтеден келаткан өзгөчөлүү мындай педагогикалык салттарын системага салып, ошону менен бирге, элибиздин тарыхын, бай элдик фольклордук казынасын, түптөлгөн көөнөрбөс рухий салттарын иликтеп, талдай кел-

сек, анын төмөндөгүдөй мүнөздүү, өзгөчөлүү, уңгулуу белгилери бар экенине күбө болобуз:

– туулуп-өскөн жерин, бир тууган элин сыйлоо, коргоо, аны эч качан кыйып кетпөө;

– ата салтын, эне адебин урматтоо, улуттук салттарды билүүгө, аларды сыйлоого үндөө;

– улууга урмат көрсөтүү, кичүүгө ызат кылуу, адамдар менен изги мамиледе болууга тартуу;

– сөз өнөрүн ыйык тутуу, сөздү урматтоо, сөз чеберин сыйлоо.

– табият менен биргелик, мал-жанды боор эти менен бирдей көрүү

– башка элдер менен да жолдоштук, достукта жанаша жашоого үндөө;

– адамдардын өз ара жолдоштук жардамдашуу сезимдерине калыптандыруу, бир туугандардын бири-бирин сыйлашуусун эстен чыгарбоо;

– моралдык тазалыкка, ички ыйман маданиятына, туруктуулукка, чынчылдыкка чакыруу;

– ак иштеп, адал мээнет менен белсемдүү эмгектенүүгө чакыруу;

– бирөө менен мээрим төгүп сүйлөшө билүү маданиятына көнүктүрүү... ж.б.

Эми, ушулардын ар бирине мүнөздөмө берүүгө аракеттенели. Адегенде, эле эсибизге сала кетүүчү нерсе – жогоруда айтылып өткөн таалим-тарбия жоболору, фольклордук чыгармалардын өзөгүндө чагылдырылгандыгы, элибиздин оозеки көркөм чыгармачылыгы элибиздин турмуш-тиричилиги, маданияты менен айрып алгыс өзөктөш экендиги. Анткени, элдик жөө жомоктору-буздан улуу дастандарга чейин, ал тургай, эки ооз накыл кептерибизден тартып, санат-насыят ырларыбызга чейин, баарынын мазмунунда элдик таалим-тарбия маданияты чөгөрүлгөн. Андай болсо, эмне үчүн булар сыяктуу педагогикалык баалуулуктарыбызды ЖОЖдордун окуу-тарбия иштеринде кеңири колдонуунун жолун издебейбиз? Эмне үчүн ЖОЖдордо студенттерге билим-тарбия берүү процессинин мазмунун, элдик этномаданий баалуулуктар менен байыта албайбыз? Эмне үчүн болбосун? Болгондо да, ал – биздин ЖОЖдордун мектептик деңгээлиндеги тарбиялык иштерибиздin системасынын жаңы идеологиясын неге түзө албайбыз?.

Анда эмесе, ошол элдик тарбия-таалим маданиятынын белгилери, алардын педагогикалык мааниси туурасындагы ойлорду элдик накыл кептердин, жомоктордун мисалында талдап көрөлү:

Биринчиден, элибиздин туулуп-өскөн жерин урматтоо, сүйүү, сыйлоо, өзгөчө кыйын кезеңде да башына кандай гана оорчулук келсе да, кыйып кетпөө, ал үчүн кашык каны калганча кара кыргын, кызыл сүргүнгө башын байлап баруу, керек болсо, өмүрүн кыюу сезими күчтүү. Бул

сезим-туюмдар элдик жомоктордун сюжеттеринде, дидактикалык чыгармаларда таасын чагылдырылган.

Экинчиден, жоокерчилик замандардын элеси калган улуу «Манас» дастанында баатыр Манас «кулаалы таптап куш кылып, курама жыйып журт кылып», калдайган Ала-Тоо үчүн кара жанды курмандыкка чалып, сактап, коргоп калган эмеспи. Мекенге кызмат кылуу, «өзгө элде султан болгончо, өз элинде ултан болуу» баарынан улук эсептелинген, элибизде. Бул ойлор «жетиден жетимишке чейин» намыска келтирип, туу катары тутунулган. Элибиз өзүнүн туулуп-өскөн жерин, анын бир укуму, бир ууч топурагы ыйык, суусу дары, «туулган жердин абасы дары», «ар кимге туулган жери – мисир», «киндик кан тамган жерим ыйык» деп өзгөчө канагаттануу сезими менен мамиле кылган, ортосундагы мындай үзүлбөгөн моралдык-этикалык, эмоционалдык байланыш кыргыз адамы дүйнөдөн өткөнчө өзгөрүүсүз сакталган.

Кийинки өзгөчөлүк – бул ата-салтын сыйлоо, эне адебин урматтоо, аларды өзүлөрүнөн кийинкиге көөнөртпөй өткөрүү, жеткирүү салты да эң ыйык элдик түшүнүктөрүбүздөн болуп саналат.

Ата салтын сыйлоо – бул эзелтеден калыптанып, муундан-муунга өтүп келаткан каада-салт нормаларын бузбоо деген ыйык түшүнүккө барабар. Ошону менен бирге, бул түшүнүк элдик салт-санаа, каада-салт менен гана чектелбестен, улууну урматтоо, кичүүнү ызаттоо, ата-энени ардактап сыйлоо, бир туугандарды кыйып кетпөө («улууга урмат, кичүүгө ызат», «агасы бардын ырысы бар» ж.б.), келген конокту меймандостук менен сыйлап, кабагы жарыла тосуп күтүү («ашың болбосо да, кашың болсун», «конок ырыскысы менен»), кошуналар менен таттуу мамиледе болуу («алыскы туугандан, жакынкы кошуна артык», «үй издебе, кошуна изде»); бирөөнүн аманатына сук колду салбоо, карыптарга, оору-сыркоолорго, колунда аздарга кайрымдуу болуу, изги, таза жүрүп, сыпайы болуу, жумшак сүйлөп, жупуну мамиле жасоо («жылуу сөзгө жылан ийининен чыгат», «сөз билбеген муштуму менен коркутат»), калыс болуу, бирөөнүн мээнетин жебөө, уурулук кылбоо, ушак сүйлөбөө, өз ак эмгек, адал мээнети менен жан багуу («укпайт деп ушак сүйлөбө, көрбөйт деп ууру кылба»); намыстуу болуу, өз намысын да, эл намысын да бирдей коргоо («эрди намыс, коенду камыш өлтүрөт», «эр эл үчүн өлөт», элиң сынганы – белиң сынганы»).

Жогоруда айтып өткөндөй, элибиздин коомдук мамиле маданияты элдик педагогиканын эң негизги көрсөткүчү да, өз алдынча педагогикалык система да болуп саналат. Ал уңгулуу маданий-педагогикалык салттар элибиздин каны-жа-

нына бүткөн, улуттун жеке-психологиялык өзгөчөлүгүн билгизүүчү айрыкча белгилер.

Ата-тегин, жети атасын эске сактоо, унутпай айтып жүрүү да элибиздин өзгөчө бир психологиялык табияты деп баалап айтсак жаңылышпайбыз. «Жети атасын билбегенди тексиз кул» деп эсептөө кыргыз баласынын ар-намысын ойготкон, улууларды кайда жүрсө да ата-тегин унутпоо керектигин эске салган. Жети атанын ар биринин аталышы да өзгөчө атрибуттуу көрүнүш.

Кыргыз адабиятынын патриархы Т. Сыдыкбековдун жети атанын атрибуттуу аталыштары тууралуу мындайча айтканы бар: өз ата, чоң ата, баба, буба, жото, жете, тек. Ошол себептен жетинчи атаны «тек» деп атаганыбызда, же болбосо, «тегиң ким?» дегенибизде жетинчи атабызды эске салат экенбиз. Же болбосо, «жотосунда жок», «жетеси начар» деп, начар чыккан уулун тилдеген тура. Улуу жазуучу Ч. Айтматовдун «Ак кеме» повестин эле алалычы. Повесттеги Момун чал небересине айтып берген жети ата жөнүндөгү улама сөздөрү баланын ыймандуу тарбия-таалим алышына, улуунун кебин сыйлап, элдик салт-санаанын таасиринде өсүшүнө таасир этпей койгон эмес. Баланын шофер Кулубек менен болгон чакан диалогунда бала анын ким экендигин, өзүн болсо «Мүйүздүү Бугу-Эненин» балдарынын баласы экендигин айтат эмеспи. Шофер болсо өзү «аке-шешесинин баласы экендигин, ал эми аке-шешеси болсо, өз аке-шешесинин балдары» экендигин кайпытып айтып тайсалдайт. Анда бала: кишилер жети атасынын аттарын билиши керектигин, эгер «адамдар ата тегин унутуп койсо, бузулуп кетерин, «баары бир балдарым, балдарымдын балдары билбей калат деп, адамдар арам иштен жийиркенбей, тартынбай каларын; баары бир балдарым, балдарымдын балдары билбей калат деп, адамдар жакшылык кылбай каларын» билдирип, кыргыз канында ойногон ачуу чындыкты эске салат.

Элибиздин улуттук психологиясында сөзгө өзгөчө маани берүү маданияты бекемделген. Бул кылымдар бою жоокерчилик заманда өз жазуусун колдонбой, унутка калтырып, элдик чыгармачылык анын улуттук феноменалдуу белгиси катары кабылданганы түшүнүктүү. Ошол себептен элдик көркөм сөз урпакты тарбиялоо-өстүрүү, жетилдирүүнүн элдик институттун негизги милдетин аткарып келген. Эл ичинде чечен сөздүк, сөзгө баа берүү, сөзгө жыгылуу, сөзгө жибүү, сөзгө бекем туруу – кыргыз баласынын өзгөчө сапаттарынын бири болгон. Төкмө акындар, жамакчылар, жомокчулар, дастанчылар, сөз уламалары, санжырачылар элибизде көп болгон. Алар элдик коомдук аң-сезимди калыптандыруучулар да, улантуучулар да, байытуучулардан да болуу менен, элдик тарбиячылардын ролун атка-

рышкан. Демек, алардын кесиби – сөз өнөрү болуп, куралы – сөз, каражаты – элдик жомоктор, дастандар, макал-лакаптар, уламалуу санжыра болгон.

Сөз өнөрү элдик акыл мураска айланган оозеки чыгармачылыктын ар кандай жанрлары да элдик, турмуштук талаптан, же мындайча айтканда, урпакты алардын таасиринде жана мисалында тарбиялоо үчүн коомдук заказдан улам пайда болгону ырас. Ошол үчүн «жакшы сөз–жарым ырыс», «сөз кылычтан өткүр», «тил – жүрөктүн ачкычы», «таттуу да–тил, ачуу да – тил», «тил менен тирилтет, тил менен өлтүрөт», «сөз сөөктөн өтөт, кылыч эттен өтөт», «сөз–элчинин кылычы» деген накыл сөздөр бекеринен айтылбаган.

«Жомок курсакты тойгузбайт, кулакты тойгузат» деп элибиз туура айтышкан. Жомок – элдин сөз өнөрүнүн эң эле ширелүү жемиши. Жомоктордо гана эмес, элдик табышмактарда, макал-лакаптарда дүйнөтаануунун, адамгерчиликтин жана адамдык бардык оң-терс сапаттардын «элдик түшүнүктөгү модели» чагылып турганын байкоо кыйын эмес. Балдарга бүгүнкү, биз жашап турган дүйнөнү таанытуу үчүн, дал ошол элдик дүйнөтаанымдын принциптерин, методдорун чыгармачылык менен ыктуу колдонуу керек. Анткени, академик Л.Н. Толстой айткандай, «рухий маданият жаңы менен толукталып өнүгөт, эскиден да баш тартуу жарабайт. Жаңы нерсе эскини айрым учурда кысат, бирок аны менен бирге өмүр сүрөт, ага кошулат, аны толуктап турат» Анткени, бүгүнкү компьютер жана интернет менен алектенген кыргыз баласын анык адамгерчиликтин тилинен алыстатпоо, жомоктордогу, накыл кептердеги элдик маданиятты таануучулук менен анын өзөгүндө «жашынып» жаткан акылмандуулукту ачып түшүнүүгө тартуу кажет.

Учурда кыргыз эли өз эгемендүүлүгүн турмушка бекемдөөдөгү анын негизги шарттарынын бири (саясий да, же экономикалык да эмес) элибиздин рухий дүйнөсүнүн көөнөрбөстүгү, бузулбастыгы болуп саналат. Улуттук деградацияга учураган эл эч качан өз алдынчалуулугуна ээ боло албайт. Демек, мына ушул учурда эзелтеден келаткан улуттук каада-салттар, адеп-ыймандык кодекстер жаңы социалдык-экономикалык шарттагы кыргыз муунун Атажуртунун атуулу кылып татыктуу тарбиялоодо негизги мектеп боло алмакчы. «Максат – артка кайрылуу эмес, турмушка ылайык асыл жактарды өнүктүрүү, жоголуп бараткан ыйманыбызды колго кайтаруу». Мындай өзгөчөлүктөр туурасында кыргыз этнографтары гана эмес, белгилүү окумуштуу-этнограф С.М. Абрамзон да өзүнүн «Кыргыздар...» деген эмгегинде эң сонун чагылдырган. Аталган эмгегинде автор тарабынан төмөндөгү маселелер:

кыргыздардагы бир туугандардын туугандык-эмоционалдык байланыштары, эне-аталары менен балдарынын ортосундагы жоопкерчилик, үйдөгү аял менен эркектин, кары-жаштын орду, ролу, сөзгө баа берүү, айтылган сөздү аткаруу, аманатка кыянаттык кылбоо ж.б. ыйык түшүнүктөр турмуштук фактылар менен далилдүү берилген.

Бул айтылган туруктуу белгилер, анын тарбия берүүчү туруктуу күчүнө да жараша болмокчу. Бүгүнкү күндө да мектепте кенже балдарга келечектүү билим, элдик тарбия берүүнү өркүндөтүүдө аларды кеңири колдонууга неге болбосун?! Анткени, улуттук философиябызда, элдик педагогикабызда урпак тарбиясынын эң негизги жобосу «адам болуу», «баланы адам кылуу», балага турмушту таанытуу, коомду кабылдоо, андан соң коомго таасир этүү идеясы болуп саналат. Элдик педагогиканын жоболорунда «баланы тарбиялоо» деген түшүнүктөн көрөкчө, аларда «элдик негизги педагогикалык түшүнүктөр» (багуу), кароо, асыроо, бутуна тургузуу, эрезеге жеткирүү, адам катарына кошуу ... ж.б.) негизги жоболордон болгон.

Биздин бул оюбузду улантып, профессор Э.Мамбеткунов да өзүнүн жогоруда биз эскерген эмгегинде: «Инсан бир жагынан коомдук тажрыйбаны кабылдайт, экинчи жагынан коомго өзүнүн таасирин тийгизет» - деп жазганын эске сала кетели.

Бул ойлор элдик тарбия сиңирилген накыл кептердин мазмунундагы нарктуулук түшүнүктөрү менен да бекемделет. Ошол үчүн алардын таалим-тарбиялык, таанытуучулук таасирдүүлүгү күчтүү.

А учурдагы биздин мектептерибиздин башкы максаты – өз улутун сүйө билген, улутжандуу кыргыз баласын тарбиялап өстүрүү, улуттук салттуу, нарктуу педагогикалык идеяларды мектеп партасынан тарта үйрөнүү, ошого ылайык калыптануу, ал аркылуу дүйнөлүк маданиятты үйрөнүүгө жол табуу. Анткени, дүйнөлүк жана улуттук маданиятты үйрөнүүгө жол ачуу – өз

элинин маданиятын үйрөнүүдөн башталат, а аны өздөштүрүү тажрыйбасы таанып билүүнүн инструменти (куралы) болуп саналат.

Ошондуктан, ЖОЖдордогу окутуу-процессинде, аудиториялык жана андан сырткаркы иштерди уюштурууда сөзсүз элдик тарбиянын жоболорун окуу жана тарбиялык пландарына киргизүү, диспуттарды, тематикалык окууларды, аңгемелешүүлөрдү, талкууларды, кечелерди ырааттуу өткөрүү кажет. Булл методикалык ишчаралар мектепте кыргыздын элдик накыл кептеринин мазмундук-лингвистикалык табиятын балдарга түшүндүрүү гана эмес, алардын маданий-этикалык копетентүүлүктөрүн да түптөөнүн маанилүү каражаттарынан болмокчу.

Адабияттар:

1. Алимбеков А., «Кыргыз эл педагогикасы: изилдүүлөр, табылгалар», илимий макала жыйнагы, 1–топтом, –Б., 1998, 12–б.
2. Мамбеткунов Э., Сияев Т., «Педагогиканын негиздери», –Б., 2002, 22–б.
3. Ершов В.А., «Мир образования и образования в мире», 2001, –Б., №2. 23–б.
4. Зубарева С., «Край родной», // «Народное образование», –М., 4, 2002, 143–б.
5. Караковский В., «Воспитательная система обычной школы», // «Народное образование», –М., № 4, 2001, 87–б.
6. Айтматов Ч., II том, –Ф., «Кыргызстан», 1982, 87–88–б.б.
7. Л.Н. Толстойдун бул сөзү, А. Самаеванын «Массовая культура как зеркало народной культуры» (–Б., 2001) деген китепчесинен алынды.
8. Акматалиев А., жогорудагы китеп, 4–б.
9. Абрамзон С.М. «Кырызы и из этногенетические историко-культурные связи», –Ф., «Кыргызстан», 1990.
10. С. Рысбаев. Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы, Б., 2010.